

Ціхан ЧАРНЯКЕВІЧ

ДА ГІСТОРЫІ РЭЦЭПЦЫІ ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ Ё 1920-я ГАДЫ

Артыкул першы

Перыяд 1920-х гадоў, згодна з меркаваннем многіх даследчыкаў, характарызуецца ўсплёскам актыўнасці ў нацыянальным літаратурназнаўстве. Паводле М. Мушынскага, толькі пасля ўтварэння ў пачатку дзесяцігоддзя навуковых цэнтраў — Інстытута беларускай культуры (1922) і Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1921) — у Беларусі з'явіліся аўтарытэтныя навукоўцы-філолагі, чымі намаганнямі былі «закладзены трывалыя асновы беларускага савецкага літаратурназнаўства». Адпаведна, значна павысілася інтэнсіўнасць рэцэпцыі творчасці беларускіх пісьменнікаў. Разам з тым, як слушна адзначае М. Мушынскі, «напачатку задачы крытыкі асэнсоўваліся толькі ў сувязі з агульнымі праблемамі культурнага, асветніцкага характару. Па сутнасці, крытыка, а часткова і гісторыя літаратуры ўспрымалася яшчэ як састаўная частка адной навукі — беларусазнаўства».

Традыцыя «беларусазнаўства ў крытыцы» ішла з часоў нашаніўства. У 1910-я гады значна больш неабходнымі былі дэкларацыі ўтылітарнага парадку і адзнакі нацыянальнасці ў творчасці таго ці іншага беларускага пісьменніка. Праблемамі нацыябудаўніцтва ў другой палове 1910-х гадоў пачаў актыўна займацца і такі эстэт, як Максім Багдановіч. Што да Янкі Купалы, то выразная сацыя-

На культурна-гістарычнай школе засноўвалася практычна ўсё ўсходнеславянскае літаратурназнаўства XIX стагоддзя. З надыходам так званага «рубяжа вякоў» пачала адчувацца патрэба ў паглыбленні існуючых метадык аналізу

крытычная афарбоўка яго лірыкі заўжды была навідавоку, а ў перыяд сусветнай і грамадзянскай войнаў толькі ўзмацнілася, набыўшы сталёвае гучанне — «Цяпер беларускай я песні ўладар».

Адпаведна, і нешматлікія крытыкі (Антон Навіна, Яўхім Карскі) адзначалі гэтую падкрэсленую сацыяльнасць Песняра і спалучалі яе з развагамі пра станаўленне беларускай нацыі, абуджэнне яе ад векавога сну. Натуральна, што падобная метафарычнасць з навуковай аналітычнай крытыкай мела вельмі мала агульнага.

Узнікненне навуковай крытыкі ў Беларусі можна пазначыць 1921—1922 гадамі даволі пэўна. Абгрунтаваць гэта можна не толькі з'яўленнем аглядавых прац па гісторыі літаратуры (Я. Карскага і М. Гарэцкага), але і тым, што менавіта тады ўзніклі рэгулярныя беларускамоўныя літаратурныя часопісы, у першую чаргу часопіс «Польмя». Сама ідэя тоўстага часопіса (у адрозненне ад бягучай інфармацыйнасці «Нашай нівы») уплывала на актывізацыю аналітычнай думкі. Акрамя «Польмя», трэба не забыць і часопісы «Адраджэнне» і «Вольны Сцяг», якія ў БССР меркавалася зрабіць рэгулярнымі, але падкрэсленая нацыянальная арыентацыя іх увайшла ў пярэчанне з афіцыйнай лініяй савецкага будаўніцтва. Таму «Адраджэнне» было спынена на першым выпуску, а «Вольны Сцяг» апошні раз выйшаў на пачатку 1922 года. Нягледзячы на гэта, ідэя тоўстага часопіса ў гэтых выданнях была рэалізавана найлепшым чынам. Перш за ўсё, тут трэба гаварыць пра «Адраджэнне». Даробак літаратурнай крытыкі складаюць у ім артыкулы па гісторыі літаратуры, актуальныя рэцэнзіі і аналітычныя літаратурназнаўчыя матэрыялы. Тут былі надрукаваны артыкулы маладога

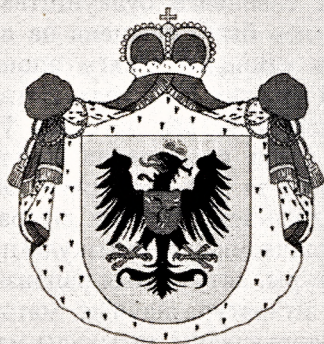
**Гаворачы пра рытмічную
дамінанту
ў ранняй творчасці Купалы,
Барычэўскі згадвае
і недахопы вершаў таго часу,
іх недастатковую
апрацаванасць**

Уладыслава Дзяржынскага (Чаржынскага), а таксама Паўла Любецкага (Каравайчыка). Упершыню праводзіўся эстэтычны аналіз творчасці беларускіх паэтаў, у рэцэнзіях упершыню рабіліся статыстычныя вершазнаўчыя падлікі, няхай і ў межах школьнай паэтыкі (артыкул У. Дзяржынскага «Максім Багдановіч як стылізатар беларускага вершу», рэцэнзія П. Любецкага на зборнік «Спадчына» Янкі Купалы).

На нашу думку, мэтазгодна класіфікаваць навуковыя артыкулы, якія з'явіліся ў друку ў 1920-я гады па прыналежнасці да таго ці іншага літаратуразнаўчага метаду, якім карыстаўся даследчык. Паводле гэтага прынцыпу, працы 1920-х гадоў, прысвечаныя творчасці Янкі Купалы, выразна падзяляюцца на тры асноўныя групы: даследаванні, заснаваныя на 1) культурна-гістарычным метадзе, 2) фармальным (эстэтычным) метадзе, 3) сацыялагічным (марксісцкім) метадзе. У сваю чаргу, нельга не адзначыць, што дбанне пра так званую «чысціню метаду» найчасцей не ўваходзіла ў задачы крытыкаў і літаратуразнаўцаў, а таму аднясенне пэўнай асобы да той ці іншай групы звязана хутчэй з дамінантным элементам у яго падыходзе да аналізу мастацкага твора, чым з абсалютна дакладным літаратуразнаўчым метадам.

На культурна-гістарычнай школе засноўвалася практычна ўсё ўсходнеславянскае літаратуразнаўства XIX стагоддзя. З надыходам так званага «рубяжа вякоў» пачала адчувацца патрэба ў паглыбленні існуючых метадык аналізу, у выніку чаго асобныя дзеячы (перадусім з кагорты літаратараў-сімвалістаў) пачалі распрацоўку праблем эстэтыкі з улікам новай сітуацыі. Можна размежаваць іх на пецябургскую і маскоўскую школы. Пецябургскія літаратары (Вячаслаў Іванаў, Георгій Чулкоў, часткова Аляксандр Блок) патрабавалі ўлічваць пры аналізе надмастацкія фактары, уносячы ў разуменне тэксту элемент містыкі, бо менавіта духоўны нематэрыяльны свет з'яўляўся, на іх погляд, асновай для тварэння верша. Маскоўскія тэарэтыкі (Валерый Брусаў, Андрэй Белы) прапаноўвалі, у сваю чаргу, сцыянтэтызацыю эстэтыкі. Брусаў распрацоўваў агульныя пытанні вершаскладання, пісаў папулярныя кнігі пра тое, як правільна ствараць вершы. Белы — рабіў глыбокі статыстычны аналіз вершаў, прапаноўваў схемы пабудовы твораў мастацтва.

Да падобнага сімвалістычнага кірунку з беларусаў-гуманітарыяў належыць Яўген Барычэўскі. Узгаданыя філасофскімі кафедрамі Берліна і Масквы, ён асэнсоўваў эстэтыку і літаратурную творчасць з боку агульнакультурнага, з выкарыстаннем адцягненых паняццяў. Нягледзячы на тое, што Барычэўскі з'яўляўся, перадусім, тэарэтыкам мастацтва, ён займаўся і прыватнымі праблемамі паэтыкі. У тым ліку і творчасцю Янкі Купалы. У навуковай спадчыне Барычэўскага ёсць малавядомы артыкул, напісаны для 5-га тома маскоўскай «Літаратурнай энцыклапедыі», які выйшаў

WWW.RADZIWIŁL.BY

**Сайт, прысвечаны гісторыі
роду князёў Радзівілаў**

у 1931 годзе, але быў напісаны з пазіцый незалежных ад палітычнай кан'юнктуры таго часу. Артыкул «Стыль Купалы» быў прымацаваны да асноўнага энцыклапедычнага артыкула пра Купалу аўтарства Лукаша Бэндэ, а таму амаль не згадваўся ё купалазнаўчых бібліяграфіях. Тут Барычэўскі аналізуе купалаўскую лірыку першага і трэцяга зборнікаў — «Жалейка» і «Шляхам жыцця». Вучоны падыходзіць да творчасці Купалы з пазіцый фармальнага метаду, указваючы на фармальныя адзнакі, якія лучаць вершы Купалы з народнай песняй — тэматычны і сінтаксічны паралелізм, звароткі, перайманне рытмаў. Гаворачы пра рытмічную дамінанту ў ранняй творчасці Купалы, Барычэўскі згадвае і недахопы вершаў таго часу, іх недастатковую апрацаванасць. Яўген Барычэўскі размяжоўвае двух паэтычных майстроў — Максіма Багдановіча, які «працягвае буржуазныя традыцыі еўрапейскай літаратуры», і Янку Купалу, «рытмічна і эмацыйна высока-адоранага наступніка беларускай вуснай творчасці».

Аналізуючы вытокі даследчыцкага метаду Аляксандра Вазнясенскага, неабходна адзначыць, што асновы яго закладваліся падчас навучання на гісторыка-філалагічным факультэце Варшаўскага ўніверсітэта (1909—1913). Пад кіраўніцтвам прафесара Івана Замоціна Вазнясенскі напісаў і падрыхтаваў да абароны дыпломную работу «Руская журналістыка 40-х гадоў XIX стагоддзя ў яе галоўных накірунках», за якую яму была прысуджана ступень кандыдата і дадзена магчымасць застацца пры ўніверсітэце для падрыхтоўкі да прафесарскага звання. Іван Замоцін, у літаратуразнаўчых семінарыях якога і адбывалася станаўленне Вазнясенскага-даследчыка, быў вядомым прыхільнікам культурна-гістарычнай школы ў навуцы пра літаратуру. Дыяметральна супрацьлеглае гледзішча на падыход да аналізу мастацкага твора прапаноўваў іншы прафесар Варшаўскага ўніверсітэта — Аляксандр Яўлахаў, у чыёй фундаментальнай трохтомнай працы «Уводзіны ў філасофію мастацкай творчасці» (1910—1917) праводзілася жорсткая крытыка культурна-гістарычнай школы і метадалогіі тагачаснай літаратурнай навукі ў цэлым. Яўлахаў адзначаў, што літаратуразнаўству не хапае навуко-

васці: «Доўгі час даследчыкі блукаюць як бы ў цемры, навобмацак: ёсць, здаецца, і дастатковая колькасць фактаў, часам удалася іх класіфікаваць і нават сям-там устанавіць прычынную сувязь, а ў той жа час навукі ўсё яшчэ няма і не можа быць, бо няма законаў; а няма і не можа быць законаў таму, што самыя метады дадзенай галіны ведаў не адпавядаюць яе надзённым запатрабаванням; не вынікаюць з самой яе сутнасці, хаця, быць можа, і садзейнічаюць яе развіццю». Пошуку праўдзівых метадаў літаратуразнаўства і мусіў прысвяціць сябе даследчык. Разам з тым, нельга не заўважыць, што сам Аляксандр Яўлахаў не даваў адназначных адказаў на характар дэклараванай ім «новай метадалогіі», запрашаючы наступнікаў да далейшай працы ў гэтым кірунку.

На сутыку гэтых дзвюх тэндэнцый адбывалася выпрацоўка навуковага метаду Аляксандра Вазнясенскага. Засвоішы прынцыпы культурна-гістарычнай школы, малады даследчык узяў за мэту ажыццяўленне праграмы Яўлахава па абнаўленні метадалагічнага інструментарыя літаратуразнаўства, у выніку якога павінна была з'явіцца магчымасць пабудовы навуковай гісторыі літаратуры. Знакавай у гэтым кірунку стала першая тэарэтычная работа Вазнясенскага «Метад вывучэння літаратуры», прачытаная ў якасці ўступнай лекцыі ў БДУ 5 лістапада 1921 года, дзе адзначалася, што ў вывучэнні літаратурных тэкстаў абавязкова трэба ісці ад першакрыніцы, а не «ад адцягненых перадумоваў апрыёрнага кшталту». Тут жа даследчык заклікаў да стварэння «цэлай складанай сістэмы метадалагічных перадумоваў, з якіх кожная мела б на мэце вывучэнне асобнай грані мастацкага твора». «Я схільны думаць, што неабходная плюралістычнасць гісторыка-літаратурных метадаў», — адзначае

Даследчык заклікаў да стварэння «цэлай складанай сістэмы метадалагічных перадумоваў, з якіх кожная мела б на мэце вывучэнне асобнай грані мастацкага твора»

**Літаратуразнаўцы,
якія прыйшлі ў навуку на хвалі
абнаўленчага метадалагічнага
пафасу, такім чынам,
адстойвалі права на аналіз
эстэтычных вартасцей твора
без увагі на грамадска-
культурную сітуацыю,
якая спадарожнічала
Янку Купалу**

філолаг, і гэтым вызначае асновы для палемікі з апалагетамі таго ці іншага «адзіна правільнага» літаратуразнаўчага метаду. Аляксандр Вазнясенскі актыўна ўдзельнічаў у палеміцы вакол фармальнага і сацыялагічнага метадаў, што адбывалася ў 1920-я гады, але разглядаў абодва падыходы ў рэчышчы сваёй аўтарскай класіфікацыі гісторыка-літаратурных метадаў. Сацыялагічны метадаў ён адносіў да «экзэгітуемых» метадаў, якія маюць на мэце дослед мастацкага матэрыялу з боку адносін гісторыка-культурнай «паступовасці» (такім чынам «сацыялогія» акрэслівала межы гісторыі літаратуры). Фармальны метадаў Аляксандр Вазнясенскі вызначаў як адзін з этапаў развіцця эстэтычнага метаду і адносіў яго да метадаў «канстатуючых», якія маюць на мэце апісанне «мастацкіх актыўнасцей» ці элементаў твора як іманентнай з'явы, у яго статычным становішчы.

Артыкул Вазнясенскага «Паэмы Янкі Купалы. Сюжэтная пабудова і стыль», змешчаны ў першым нумары «Узвышша», друкаванага органа вядомага літаб'яднання, адлюстроўвае метадаў аналізу паэтычнага твора, узяты ім за прыклад. Каб пазбегнуць няпэўных ацэнак гэтага метаду, трэба адзначыць, што адзінай мэтай аўтара ў гэтых артыкулах было падрабязнае і, адначасова, рознабаковае апісанне адзінкі — твора

мастацтва, як гэта і было заяўлена ў яго працах па метадалогіі літаратуразнаўства («Метадаў вывучэння літаратуры» і іншых). Гэта азначае выкананне вучоным першага пункта сваёй праграмы пабудовы навуковай гісторыі літаратуры — дакладнага апісання асобных літаратурных твораў асобных аўтараў. Сюжэты твораў Янкі Купалы класіфікуюцца ў артыкуле Вазнясенскага паводле «матыўных» прыкмет, што збліжае метадаў беларускага даследчыка з паэталогічнымі штудыямі Б. Ярхо. Трэба прыгадаць, што параўнанне творчасці Янкі Купалы з фальклорам было зроблена Вазнясенскім падчас выступлення на вечары з нагоды 15-годдзя творчай дзейнасці Песняра 19 сакавіка 1922 года, што адлюстроўвалася ў «Хроніцы», змешчанай у першым нумары «Працаў БДУ» за 1922 год.

Літаратуразнаўцы, якія прыйшлі ў навуку на хвалі абнаўленчага метадалагічнага пафасу, такім чынам, адстойвалі права на аналіз эстэтычных вартасцей твора без увагі на грамадска-культурную сітуацыю, якая спадарожнічала Янку Купалу. Да гэтых вучоных — Яўгена Барычэўскага, Аляксандра Вазнясенскага — далучалася маладая беларуская крытыка, узгадаваная і на працах папярэднікаў, і на доследных артыкулах младасімвалістаў, і на форма-творчым пафасе футурыстаў (Уладыслаў Дзяржынскі, Павел Любецкі). Лепшыя прадстаўнікі новага пакалення да пары да часу захоўвалі раўнавагу паміж вядомымі ў 1920-я гады «ўхіламі» — у «левым ухіле» абвінавачвалі тых, хто вёў адлік для сапраўднай літаратуры з 1917 года і адпрэчваў дасягненні дарэвалюцыйнага пісьменства; у «правым ухіле» абвінавачвалі тых, хто «нізкапаклонстваваў» перад заходнееўрапейскімі метадамі даследаваннямі твораў літаратуры і мастацтва.

Пра тых, каму раўнавагу ўтрымліваць не ўдавалася, — наш наступны артыкул.

